

Het debat over academische vrijheid

De visie van Wibren van der Burg, hoogleraar Rechtsfilosofie en Rechtstheorie

Het besluit van het College van Bestuur om de gastvrijheidsovereenkomst met Tariq Ramadan in te trekken, heeft in en buiten de universiteit tot veel beroering geleid. Daarbij spelen heel principiële juridische en morele kwesties, bijvoorbeeld rond de academische vrijheid. Op verzoek van de redactie belicht ik enkele discussiepunten en analyseer hoe in het licht van de achterliggende waarden men zou kunnen oordelen over het besluit. Het is een voorlopige schets; er zijn verschillende aspecten die uitgebreidere reflectie verdienen. Het lijkt me dat de komende jaren nog heel wat wetenschappelijke studies (en scripties?) hieraan gewijd zullen worden.

I. Is het besluit in strijd met de individuele academische vrijheid van Ramadan?

In de gangbare juridische en maatschappelijke interpretaties komt de academische vrijheid zowel toe aan de individuele onderzoeker als aan de universiteit. Twee hoofdpunten bij beide zijn de vrijheid om zelf de inhoud van onderzoek en onderwijs te bepalen en de onafhankelijkheid ten opzichte van de overheid en externe financiers.

In een enge opvatting (zoals door het CvB wordt verdedigd) is de individuele academische vrijheid niet aan de orde. Immers, de universiteit heeft haar besluit op geen enkele manier gebaseerd op de inhoudelijke opvattingen van Ramadan. Hij mag zeggen wat hij wil, maar hij mag niet *doen* wat hij wil: hij mag niet in dienst zijn van een propagandazender van Iran.

Ik zou willen pleiten voor een ruimere opvatting. Tegenwoordig worden wetenschappers ook geacht aan maatschappelijke dienstverlening te doen. Voor hermeneutische en maatschappijgerichte disciplines als de rechtswetenschap zijn bovendien maatschappelijke activiteiten het equivalent van de klinische praktijk voor de medicus. Het is een manier om praktische kennis op te doen en bij te houden, om het domein van studie beter te begrijpen en om ideeën in de praktijk te toetsen. Daarom zijn veel medewerkers aan juridische faculteiten rechter-plaatsvervanger, advocaat of Eerste Kamerlid. Daarnaast vervult het maatschappelijk forum een rol die complementair is aan die van het wetenschappelijk forum. Ook in maatschappelijke discussies kunnen onderzoekers hun ideeën voorleggen aan een publiek en toetsen of ze houdbaar zijn in de ogen van de samenleving.

Maatschappelijke nevenfuncties zijn vaak mede dienstbaar aan de goede vervulling van de wetenschappelijke taak. Tot de academische vrijheid in ruime zin behoort daarom ook de vrijheid om in

Fotografie Levien Willemse

prof. Ramadan tijdens debat in de gemeenteraad

“Maatschappelijke nevenfuncties zijn vaak dienstbaar aan de goede vervulling van de wetenschappelijke taak”

aansluiting op het universitaire werk maatschappelijke functies te bekleden die dit werk naar de overtuiging van de onderzoeker ondersteunen. Ook hoort daarbij de vrijheid om in het verlengde van het onderzoek deel te nemen aan maatschappelijke debatten.

Een verbod op maatschappelijke nevenactiviteiten kan daarom wel degelijk gezien worden als een inperking van de academische vrijheid. Dit geldt in het bijzonder bij een leerstoel als die van Ramadan, waarin deelname aan het maatschappelijk debat een van de kerntaken is. Daarom is mijns inziens het besluit in strijd met de individuele academische vrijheid van Ramadan.

Die vrijheid is een wezenlijke vrijheid, die sommige auteurs zelfs als een grondrecht beschouwen, maar ze is natuurlijk niet absoluut. Ze is begrensd door juridische en morele normen, bijvoorbeeld normen gericht tegen belangenverstrengeling. Maar voor inperking zijn zwaarwegende argumenten nodig. De vraag is dus of het CvB die heeft kunnen aanvoeren.

II. Is het besluit in strijd met de institutionele academische vrijheid van de EUR?

De institutionele academische vrijheid houdt onder meer in dat de universiteit inhoudelijk onafhankelijk moet zijn van de overheid en van andere financiers. De academie dient los te staan van de politiek. Het contract met de gemeente was daarom vanaf het begin een zeer ongelukkige constructie: het gasthoogleraarschap maakte namelijk deel uit van het contract tussen gemeente en Ramadan. Daarmee maakte de EUR zich te afhankelijk van de gemeente.

Dit was volgens mij op zich al niet verenigbaar met de institutionele academische vrijheid. Vervolgens werd – toen de banden met Ramadan verbroken werden – die verstrengeling nog eens benadrukt doordat gemeente en EUR één gezamenlijk persbericht uitbrachten met één gezamenlijke motivering.

Het is niet handig geweest dat het CvB hierin samen met de gemeente is opgetreden (overigens heeft het CvB dit ook erkend). De gemeente nam een besluit op politieke gronden – die op zich niet onbegrijpelijk zijn: voldoende draagvlak in de raad is nu eenmaal vereist voor beleid. Dit politieke besluit leek mede de grond te zijn voor beëindiging van de relatie van de EUR met Ramadan. Mijns inziens had het CvB kennis dienen te nemen van het besluit van de gemeente Rotterdam en vervolgens kunnen aankondigen dat het, na uitvoerig beraad in de universitaire gemeenschap en hoor en wederhoor van Ramadan, zelf een afzonderlijk besluit zou nemen over de continuering van het gasthoogleraarschap.

III. Had Ramadan de morele plicht om zijn banden met de Iraanse propagandazender te beëindigen?

Het CvB en een deel van de universitaire gemeenschap menen dat Ramadan moreel verplicht was om ontslag te nemen bij de tv-zender na de verkiezingen en de onderdrukking die daarop volgde. (Overigens suggereert het persbericht van gemeente en universiteit dat de medewerking van Ramadan aan Press TV zelfs al voor de verkiezingen onaanvaardbaar was, een stelling die mij in ieder geval moeilijk verdedigbaar lijkt.) Ramadan en een ander deel van de universitaire gemeenschap bestrijden dit oordeel, omdat hij in zijn programma geheel onafhankelijk is en hij discussies bevordert die gericht zijn op liberalisering van de islam.

In de ethiek is dit type dilemma bekend als de problematiek van het minste kwaad. Wat je ook doet, het is nooit helemaal goed. Bij zulke dilemma's blijkt vaak dat meerdere standpunten in redelijkheid verdedigbaar zijn en dat er geen consensus over ontstaat. We kunnen dit legitiem moreel pluralisme noemen.

Een zorgvuldige analyse van de vraag wat de morele plicht van Ramadan was, zou hier te voeren, want daarbij moeten heel veel relevante omstandigheden worden meegewogen. De algemene stelling dat we alle banden met Iran zouden moeten verbreken, is in ieder geval niet verdedigbaar – en is ook uitdrukkelijk door het CvB verworpen. Dan zouden immers al die visiting scholars, aio's en postdocs uit

Iran die hier gastvrijheid genieten, vaak gefinancierd vanuit door het regime bekostigde universiteiten, met onmiddellijke ingang van de universiteit moeten worden verwijderd. Maar niet alleen dat: ook onze banden met andere landen als China (de onderdrukking van Tibetanen en Oeigoeren en een zeer beperkte vrijheid van meningsuiting) zouden moeten worden beëindigd. Wij dienen te voorkomen dat er met twee maten wordt gemeten.

Ligt dit anders nu Ramadan niet met een universiteit samenwerkte, maar voor een propagandazender werkte? Volgens het CvB is dit een cruciaal verschil waar alles om draait. Het is inderdaad een relevant verschil, maar of het in dit geval ook doorslaggevend is, zou ik willen betwijfelen, vooral omdat Ramadan zich zelf niet leende voor propaganda, maar juist het open debat bevorderde. Voor mij (en ook voor een aantal andere ethici) ligt het in ieder geval niet eenduidig. Er lijken hier meerdere opvattingen verdedigbaar. We kunnen daarom volgens mij concluderen dat het morele standpunt van het CvB dat Ramadan onmiddellijk zijn banden had moeten verbreken, pleitbaar is maar dat het tegengestelde standpunt evenzeer valt te verdedigen.

IV. Was de weigering van Ramadan om onmiddellijk zijn banden met de tv-zender te verbreken voldoende grond om de gastvrijheidsovereenkomst te verbreken?

Er is dus sprake van legitiem moreel pluralisme over de vraag of Ramadan zijn banden met de tv-zender moest verbreken. De vraag is nu of in het licht hiervan het CvB in redelijkheid had mogen besluiten om de gastvrijheidsovereenkomst met Ramadan te verbreken. Gaat het morele oordeel van het CvB hier boven het individuele morele oordeel van de universitaire medewerker of gast, die in alle oprechtheid meent dat zijn handelen moreel gerechtvaardigd is? Kan het CvB een medewerker of gast verplichten om zijn nevenactiviteiten in zijn vrije tijd te beëindigen, ook als die de morele overtuiging heeft dat deze activiteiten moreel juist of zelfs geboden zijn?

Hier ligt een heel principiële punt, dat niet alleen raakt aan de academische vrijheid, maar ook aan de gewetensvrijheid, de individuele vrijheid in het algemeen en de grenzen van de staat. In de rechtsfilosofie is er een uitgebreide theorievorming over de vraag hoe een overheid moet omgaan met moreel pluralisme van burgers. Daaruit zijn ook inzichten te winnen voor de vraag hoe werkgevers die door de staat wordt gefinancierd en een publieke taak vervult, zoals de universiteit

“Er is sprake van legitiem moreel pluralisme over de vraag of Ramadan zijn banden met de tv-zender had moeten verbreken.”

dat doet, met hun werknemers en gasten zouden moeten omgaan. In ieder geval past er respect voor de morele overtuigingen van de werknemers en grote terughoudendheid in het zonder meer opleggen van de eigen morele overtuiging van een universiteitsbestuur aan alle werknemers.

Het lijkt mij dat een dergelijk besluit zozeer raakt aan de persoonlijke vrijheid van werknemers, dat men niet zonder uitgebreid beraad tot een zo ingrijpende stap zou mogen overgaan. De beslissing om als instelling een dergelijke keuze te maken vergt mijns inziens zware en overtuigende argumenten en een zorgvuldig besluitvormingsproces, dat tot een breed draagvlak onder de universitaire gemeenschap leidt, en dat liefst ook daarbuiten wordt gesteund. (Aan de culturele en wetenschappelijke boycot van Zuid-Afrika dertig jaar geleden lag een uitdrukkelijk VN-beleid en Nederlands overheidsbeleid ten grondslag.) En er dient ook zorgvuldig hoor en wederhoor te zijn toegepast met de individuele werknemer (of gast).

Ten aanzien van Ramadan zie ik voornamelijk die zware en overtuigende argumenten niet (er is immers legitiem moreel pluralisme). Er is bovendien geen brede universitaire discussie geweest en de hoor en wederhoor van Ramadan was minimaal. Daarom lijkt het mij dat men zowel vanuit juridisch als vanuit moreel gezichtspunt vraagtekens kan plaatsen bij het besluit van het CvB. ●

